

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

БІОЛОГІЯ
ТА
ЕКОЛОГІЯ

Науковий журнал

Заснований у 2015 році

Виходить двічі на рік

Том 8
№2 • 2022

Полтава • 2022

БІОЛОГІЯ ТА ЕКОЛОГІЯ

Науковий журнал

Засновано 2015 року

Засновник та видавець:

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 21850-11750 Р від 21 грудня 2015 року

Включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»),
публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з біологічних наук
(Наказ МОН України №886 від 02.07.2020 року)

*Журнал «Біологія та екологія» публікує оригінальні матеріали
(експериментальні, теоретичні і методичні статті, а також короткі повідомлення,
огляди і рецензії) за результатами досліджень у різних галузях біології та екології*

Редакційна колегія:

Головний редактор: С. В. Гапон, д.б.н., проф., Полтава, Україна

Члени редакційної колегії:

Л. М. Гомля, к.б.н., доц., Полтава, Україна
Р. С. Гриньов, к. ф.-м. н., Аріель, Ізраїль
С. І. Дубінін, д.м.н. проф., Полтава, Україна
Д. В. Дубина, д.б.н., проф., Київ, Україна
С. Я. Кондратюк, д.б.н., проф., Київ, Україна
О. В. Лукаш, д.б.н., проф., Чернігів, Україна
Л. Г. Любінська, д.б.н., проф., Кам'янець-Подільський, Україна
В. В. Никифоров, д.б.н., проф., Кременчук, Україна
В. М. Писаренко, д.с.-г.н., проф., Полтава, Україна
О. В. Севериновська, д.б.н., проф., Дніпро, Україна
Л. П. Харченко, д.б.н., проф., Полтава, Україна
Л. М. Фельбаба-Клушина, д.б.н., проф., Ужгород, Україна
Володимир Зав'ялов, д.м.н., проф., Турку, Фінляндія

Адреса редакції:

кафедра ботаніки, екології та методики навчання біології,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003, Україна

e-mail: orlovskiy886@gmail.com

*Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка (протокол № 4 від 24 листопада 2022 року)*

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ	9
-------------------------------	---

БОТАНІКА

<i>Гапон С. В., Гапон Ю. В.</i> БРІОКОМПОНЕНТ ЛУЧНИХ ФІТОЦЕНОЗІВ РОМЕНСЬКО-ПОЛТАВСЬКОГО ГЕОБОТАНІЧНОГО ОКРУГУ	10
<i>Жук М. В.</i> СИСТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА ФЛОРИ ЛУК РОМЕНСЬКО-ПОЛТАВСЬКОГО ГЕОБОТАНІЧНОГО ОКРУГУ	18
<i>Ищук Л. П.</i> ТАКСОНОМІЧНИЙ СКЛАД, БІОЕКОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ, ДЕКОРАТИВНІ ЯКОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГОСПОДАРСЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ КОЛЕКЦІЇ ОДНОРІЧНИКІВ БОТАНІЧНОГО САДУ БІЛОЦЕРКІВСЬКОГО НАУ	29
<i>Калинчук Б. Б.</i> АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПОШИРЕННЯ ІНВАЗІЙНОГО ВИДУ <i>H. SOSNOWSKYI MANDEN.</i> , МОЖЛИВІ ШЛЯХИ РЕГУЛЮВАННЯ ПОШИРЕННЯ ТА МЕТОДИ БОРОТЬБИ	41
<i>Клепець О. В.</i> ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ ВОДНОЇ ФЛОРИ м. ПОЛТАВИ ТА ОКОЛИЦЬ	51
<i>Красовський В. В., Гапон С. В., Черняк Т. В.</i> ІНТРОДУКЦІЙНИЙ ПОШУК ТА МОБІЛІЗАЦІЯ ЗРАЗКІВ <i>PRUNUS DULCIS</i> (MILL.) D.A.WEBB. ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ В ХОРОЛЬСЬКОМУ БОТАНІЧНОМУ САДУ	65
<i>Орловський О. В.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ СУБТРОПІЧНИХ ПЛОДОВИХ КУЛЬТУР НА БАЗІ АГРОБІОСТАНЦІЇ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА	74
<i>Сагайдак В. Р., Перерва В. М., Гомля Л. М., Харченко Л. П., Дяченко-Богун М. М.</i> ЛУЧНІ ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ ОКОЛИЦЬ СЕЛИЩА ГОЛОБОРОДЬКІВСЬКЕ ПОЛТАВСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	82
<i>Фельбаба-Клушина Л. М., Вірченко В. М., Садитов Р. Е.</i> МОХОПОДІБНІ БОТАНІЧНОЇ ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ «ТЕПЛА ЯМА» У ВУЛКАНІЧНИХ КАРПАТАХ (УКРАЇНА)	92

ФІЗІОЛОГІЯ РОСЛИН

<i>Корсун О. С.</i> ОСОБЛИВОСТІ ОНТОГЕНЕЗУ <i>HERACLEUM MANTEGAZZIANUM</i> SOMMIER & LEVIER. НА ТЕРИТОРІЇ КАМ'ЯНЕЧЧИНИ	106
<i>Юзик М. А.</i> ВПЛИВ γ -ОПРОМІНЕННЯ НА ПРОРОСТАННЯ НАСІННЯ ТА РІСТ ПРОРОСТКІВ <i>GYPSOPHILA THYRAICA</i> KRASNOVA (<i>CARYOPHYLLACEAE</i>)	119

БІОЛОГІЯ ЛЮДИНИ І ТВАРИН

<i>Дубінін Д. С., Шепітько В. І., Дубінін С. І., Стецук Є. В., Борута Н. В., Вільхова О. В., Улановська-Циба Н.А.</i> АНАЛІЗ БУДОВИ ВНУТРІШНЬОПЕЧІНКОВИХ ЖОВЧНИХ ШЛЯХІВ ССАВЦІВ ЗІ ЗМІШАНИМ ТИПОМ ХАРЧУВАННЯ	129
<i>Пальчик О. О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄДНАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ НАДКЛАСУ РИБИ (PISCES) У СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ	136

ІСТОРІЯ НАУКИ

<i>Самородов В. М., Шиян О. О., Кузьменко Н. В.</i> ПОЛТАВЩИНА ПАМ'ЯТАЄ І ВШАНОВУЄ НАТУРАЛІСТА ДМИТРА ІВАШИНА (1912-1992).....	146
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Клепець О. В.</i> ПО СЛІДАХ ЖИТТЯ І НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ СЕРГІЯ ІЛЛІЧЕВСЬКОГО	148
ДАНІ ПРО АВТОРІВ	152
ВИМОГИ ДО АВТОРІВ	154

ПО СЛІДАХ ЖИТТЯ І НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ СЕРГІЯ ІЛЛІЧЕВСЬКОГО

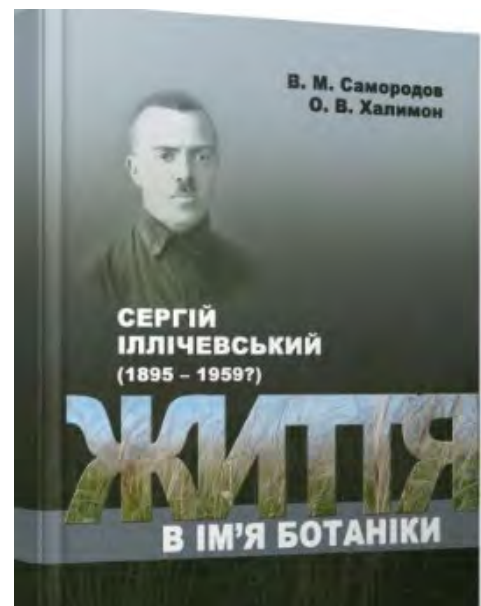
Самородов В. М., Халимон О. В. Сергій Іллічевський (1895-1959?): життя в ім'я ботаніки / за наук. ред. В. М. Самородова. – Полтава: Дивосвіт, 2021. – 256 с.

Мабуть, немає жодного ботаніка в Україні, хто б не знав імені Сергія Іллічевського. Флорист, геоботанік, фенолог, піонер заповідної справи, він збагатив своїми здобутками скарбницю вітчизняної та світової науки. Однак мало хто знає, що за особистістю був цей учений, за яких обставин йому доводилося працювати та скільки таємниць приховує його земний шлях.

Усуненню цих прогалин присвячена книга «Сергій Іллічевський (1895-1959?): життя в ім'я ботаніки», яка нещодавно вийшла друком у видавництві «Дивосвіт» з-під пера знаних на Полтавщині та в Україні природодослідників і краєзнавців, популяризаторів історії природознавства та природоохоронної справи – доцента кафедри захисту рослин Полтавського державного аграрного університету Віктора Миколайовича Самородова та старшого наукового співробітника науково-дослідного експозиційного відділу природи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського Олени Володимирівни Халимон. Це – вже чотирнадцята і одна з найбільш ґрунтовних праць в історико-бібліографічній серії «Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини: факти, документи, бібліографія», заснованій В. М. Самородовим у 2005 році. Видання втілило результати довготривалої співпраці авторів у вивченні багатогранної наукової спадщини і невідомих сторінок життя Сергія Олімпійовича Іллічевського й приурочене до його 125-річного ювілею, а також до 130-річчя Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, із яким була пов'язана доля вченого.

Презентована книга складається зі вступу, шести різнопланових розділів та іменного покажчика.

Вступна частина («Сергій Іллічевський: квітів і трав осягаючи закони») дає загальне уявлення про масштаб постаті вченого та його самовідданість у служінні ботаніці, адже, за узагальненням В. М. Самородова та О. В. Халимон, він «дійшов до здійснення мети свого життя, незважаючи на негаразди» та «величезними зусиллями власної праці став визначним ботаніком, професором у царині дослідження фітобіоти». Крім того, у вступному слові автори висловлюють свою подяку усім причетним до збору матеріалів. Як виявилось, підготовці книги передувала ретельна дослідницька робота упродовж понад 30 років, що охопила різноманітні наукові установи України (зокрема, Національний ботанічний сад імені М. М. Гришка НАН України, Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка) та поєднала зусилля десятків небайдужих людей у пошуках розрізнених і уривчастих біографічних даних про Іллічевського на теренах колишнього СРСР – спогадів сучасників, матеріалів особових справ, фотографій тощо.

У біографічному розділі «Натураліст Сергій Іллічевський: штрихи долі та часу» автори послідовно знайомлять читача із віражами земного шляху вченого, якому довелося жити і творити у бурхливі часи – на перетині Російської та Радянської імперій, поміж світовими війнами, у лихоліття громадянської війни, колективізації, хвиль репресій, переслідувань за інакодумство. Проте жодна із цих ліній не отримують детального розвитку у біографії Сергія Олімпійовича – ціною й досі до кінця не відомих нам зусиль і зречень йому якось вдалося витримати «перевірку на профпридатність», не втративши свої безцінні наукові здобутки та зберігши вірність улюбленій ботаніці. Можемо лише припускати, що розплатою за самоствердження у науці стало «архівування» С. О. Іллічевським свого приватного життя, приховування (а може, і знищення) будь-якої інформації про власне шляхетне походження. Свідченням цього є хоча б той красномовний факт, що до останнього часу дослідникам не було відомо як виглядав Сергій Олімпійович: в офіційних документах не збереглося жодної його фотографії. І лише випадково авторам вдалося відшукати та представити на загал декілька особистих світлин С. О. Іллічевського, одну з яких він підписав і подарував своїй хрещениці – Галині Миколаївні Гришко (доньці видатного українського ботаніка, генетика і селекціонера, академіка АН УРСР, ім'я якого носить нині Національний ботанічний сад НАН України). Відтворення фізичного образу вченого та донесення його до нащадків – одне з неперевершених досягнень дослідницької роботи В. М. Самородова та О. В. Халимон, презентоване у їх книзі.

Попередні результати вивчення життя і діяльності Сергія Олімпійовича викладені авторами у низці публікацій (як індивідуальних, так і сумісних, а також у співавторстві з іншими дослідниками). Значним наближенням до розуміння і подальшого висвітлення родинного середовища вченого стала робота над укладанням книги про його батька – Олімпія Олександровича – одного із засновників аграрної освіти на Полтавщині¹. Слід підкреслити, що дослідження біографії С. О. Іллічевського є непростою задачею, адже, як тепер відомо, протягом свого життя він мешкав у близько 16 містах і містечках (переважно на території України) та децьо три десятки разів змінював місце навчання або роботи. Проте, крок за кроком детально аналізуючи всі наявні факти і найменші зачіпки, авторам врешті вдалося відтворити цілісну картину буття видатного ботаніка. На жаль, за визнанням В. М. Самородова та О. В. Халимон, біографія Сергія Олімпійовича все ще містить білі плями – навіть рік земного життя вченого вказується як можливо не остаточний. Але так чи інакше, матеріали розділу є першою настільки повною спробою реконструкції життєвого і творчого шляху С. О. Іллічевського, що посилює наукову цінність всього видання.

Розділ «Основні дати життя і діяльності С. О. Іллічевського» доречно доповнює виклад попереднього розділу та, ніби підбиваючи його підсумок, коротко окреслює найвидатніші події та ключові етапи у долі вченого.

У розділі «Листування» наведено листи С. О. Іллічевського до провідних природознавців тієї доби – В. Л. Комарова, О. В. Фоміна, В. І. Вернадського. Ці документи дають безпосереднє уявлення про те, як самотній вчений із периферії прагне обґрунтувати свою наукову позицію, якнайширше оприлюднити отримані в ході копіткої роботи та творчо інтерпретовані результати, заслужено сподівається зайняти належне місце в офіційній науковій спільноті, намагається протистояти засиллю бюрократії та недоброчесності. З листів читачеві також стає зрозуміло, у яких складних побутових реаліях творилася місцева наука у часи Іллічевського – на тлі хронічного безгрошів'я, за обмеженості доступу до наукової інформації, дефіциту технічних засобів для друку рукописів та передруку вже опублікованих матеріалів. Взагалі стиль листування Іллічевського видає в ньому глибоко інтелігентну людину, сповнену почуття власної гідності, із тонкою внутрішньою організацією, схильну до постійного самоаналізу, спрямовану на невпинний професійний розвиток та непохитну у досягненні поставленої мети.

¹ Самородов В. М., Халимон О. В. Аграрний просвітник О. О. Іллічевський (1865-1941) / за наук. ред. В. М. Самородова. – Полтава: Дивосвіт, 2020. – 98 с. (Серія: «Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини: факти, документи, бібліографія», кн. 12).

Авторами проведена величезна робота не тільки із пошуку листів по різних архівних установах України та закордоння, але й щодо їх передруку, впорядкування та, насамкінець, живого і достовірного доповнення на їх основі такої динамічної і обмеженої на фактичні відомості біографії вченого. Окремого схвалення заслуговує супровід листів примітками із короткими інформативними довідками про згадані у текстах персоналії діячів науки, наукові праці чи інші обставини, що допомагає повніше осмислити історичний контекст та місце у ньому автора листів.

У розділі «Хронологічний покажчик праць С. О. Іллічевського» упорядковано перелік публікацій вченого із 105 позицій, опублікованих у період із 1924 по 1956 рік, а також його листи, що вийшли друком 2012 р. в рамках дослідження епістолярної спадщини В. І. Вернадського. Серед праць Іллічевського – статті у центральних та фахових журналах, матеріали конференцій, з'їздів, рецензії, замітки у регіональній пресі, написані українською, російською, англійською та німецькою мовами. Звертає увагу на себе той факт, що всі без виключення публікації С. О. Іллічевського були одноосібними: це підкреслює вагомість його наукових досягнень та водночас засвідчує відносну ізольованість вченого від сучасних йому осередків ботанічної науки і наукових колективів по місцю роботи.

Наведений список публікацій вченого дозволяє читачеві скласти уявлення про широту його наукових інтересів, а також ознайомитися зі строкатою географією місць проживання та експедиційної діяльності Іллічевського, адже куди б не кидала його доля, завжди і всюди він займався вивченням рослин – їх спостереженнями, збором та визначенням, описом рослинних угруповань, оцінкою ресурсів, заповіданням цінних ділянок рослинності тощо. Так, чимало регіонів України (Полтавщина, Харківщина, Чернігівщина) завдячують Сергію Олімпійовичу фундаментальними флористичними зведеннями першої третини ХХ століття, що є відправною точкою для відстеження сучасних антропогенних змін рослинного покриву. Його зусиллями було започатковано збереження еталонних ділянок природних екосистем Лівобережного Лісостепу, проведено інвентаризацію рослинності Чорноморського заповідника та заповідника Асканія-Нова. Помітною стала роль ученого також у впорядкуванні і поповненні гербарних фондів Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України, Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Наступний розділ презентованої книги «Література про життя та діяльність С. О. Іллічевського» є свого роду науковою естафетою, започаткованою цим ученим і підхопленою його нащадками. Тут у хронологічній послідовності наводяться анотовані бібліографічні описи 122 робіт різних авторів (включаючи й самого Сергія Олімпійовича), опублікованих майже за столітній період (із 1926 по 2021 рік), що висвітлюють факти із біографії вченого або засвідчують його наукові здобутки. Крім того, у розділі дається перелік 26 архівних джерел із семи наукових установ України та РФ, що документально фіксують обставини трудової діяльності вченого, його листування із видатними природознавцями, а також листи сучасників С. О. Іллічевського зі спогадами про нього.

Врешті розділ «Вибране з наукового доробку С. О. Іллічевського» містить фотовідбитки та передруки 17 його публікацій, включаючи й маловідомі. Ці матеріали дозволяють об'єктивно оцінити внесок Сергія Олімпійовича у розвиток різних галузей ботаніки (флористики, геоботаніки, фенології, фітопатології, етноботаніки) та заповідної справи. Їх розміщення у презентованій книзі значно полегшить доступ сучасних дослідників до актуальних і нині ботанічних першоджерел, які вже давно стали бібліографічною рідкістю.

Завершується видання іменним покажчиком, що містить 162 прізвища людей, хто в той або інший спосіб має причетність до життя і наукового доробку С. О. Іллічевського та, потрапивши у поле зору авторів, згаданий на сторінках книги.

Загалом представлене на рецензію видання вдало скомпоноване, якісно оформлене, добре ілюстроване фотоматеріалами, багато з яких наводяться вперше.

Отже, презентована книга поєднує у собі життєпис, бібліографічний довідник, збірку архівних документів та вибраних наукових праць С. О. Іллічевського – тобто все те, що дає змогу не тільки вшанувати внесок цього вченого у досягнення сучасної науки, але й пролити світло на його людську сутність, відстежити витоки його наукового таланту та з'ясувати історичні обставини його подвижницької діяльності. Фактично рецензоване видання є книгою-розслідуванням та літературним пам'ятником невтомному науковцю, справжньому лицарю її величності Ботаніки, здобутки якого становлять цінність для нових і нових поколінь нащадків. Безумовною заслугою авторів книги є те, що на її сторінках яскраво постає могутнє надбання людського духу, невідкладне складним реаліям своєї епохи.

Видання стане у нагоді всім тим, хто цікавиться природою та історією рідного краю, а надто тим із них, хто, надихаючись науковими подвигами своїх попередників, готовий писати нові сторінки його літопису.

О. В. Клепець